

ОНТОЛІНГВІСТИКА. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ ОНТОЛІНГВІСТИКИ

Бойко Л.Б., Опалінська З.Є.

Національний університет «Львівська політехніка»

У даній статті розглянуто питання розвитку онтолінгвістики та формування мовної особистості. Досліджується дитяча мова, як мовна підсистема, що включає ряд етапів розвитку мовної особистості. Аналізуються особливості кожного етапу та спільні і відмінні риси дитячої мови від «дорослої». Придлено також достатню увагу питанням навчання мови та ряду сторін мовлення, котрі можуть бути виявлені сприйняттям дитини. Розкрито важливі аспекти у вивченні онтогенезу мовлення дитини. Усі проведені експерименти та дослідження показали, що діти з перших місяців життя здатні сприймати всі фонетичні контрасти – відмінність приголосних за глухістю-дзвінкістю, а також за місцем утворення.

Ключові слова: онтолінгвістика, онтогенез, дитяче мовлення, мовні етапи.

Постановка проблеми – лінгвістику дитячої мови (онтолінгвістику) відносять до молодих наукових дисциплін, що почали розвиватися в кінці минулого століття. Вона входить до сучасних антропоцентричних наук. Об'єктом онтолінгвістики являється мовна діяльність дитини, а предметом – процес освоєння дітьми їх рідної мови.

Формулювання цілей статті – Проаналізуємо дослідження українських на закордонних вчених, а також самостійно дослідимо основну властивість дитячої мови: чи це біологічно – наслідкова чи соціально – набута складова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми – В останні роки особливо відновився інтерес до онтогенезу мови. До прикладу, О.О. Потебня вичленив на матеріалі дитячого мовлення етапи утворення слів. Основною ідеєю Штерна була ідея персоналізму: особистість – як психофізична, нейтральна єдність. Ще одним важливим аспектом у вивченні онтогенезу мовлення є теорія вроджених граматичних структур, з якою виступив Н. Хомський. Одними з невирішених частинами даної загальної проблеми є віднесеність дитячої мови до соціально-набутох складової чи біологічно-наслідкової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістику дитячої мови (онтолінгвістику) відносять до молодих наукових дисциплін, що почали розвиватися в кінці минулого століття. Вона входить до сучасних антропоцентричних наук. Об'єктом онтолінгвістики являється мовна діяльність дитини, а предметом – процес освоєння дітьми їх рідної мови. Онтолінгвістика зародилася у 20-30 р минулого століття і та дістала особливого розвитку на Заході. Відповідну навчальну дисципліну (language acquisition, child language) викладають в університетах і коледжах Європи та США. Слід додати, що багато досліджень було здійснено вченими Л.С. Виготським, А.Р.Лурієм, А.Н. Гвоздевим, праці яких перекладено на англійську мову. У 50-60 р розвиток онтолінгвістики складався доволі драматично. Роботи А.Н. Гвоздева, написані на матеріалах мовлення його сина і видані у 50-60 –і роки, не отримали широкого розповсюдження. Не було підтримано також заклику І.А. Бодуена де Куртене, а згодом і Л.В. Щерби, що звертався до лінгвістів, – дослідити факти мови дитини, оскільки вони допомагають представити «майбутній стан мови племені». Книга К.І. Чуковського «Від двох до п'яти», що містила крім численних фактів з мовлення дитини, багато глибоких і серйозних лінгвістичних ідей, сприймалася сучасниками переважно як збірка забавних анекдотів.

У 60-70 р, у зв'язку з появою психолінгвістики як самостійного наукового напрямку, відновився інтерес до онтогенезу мови. У цей самий час починається серйозне вивчення даних проблем на За-

ході (Р. Браун, Д. Слобін, М. Брейн, М. Бауерман, Е. Кларк т. ін.).

Першим, хто описав автономне дитяче мовлення і зумів зрозуміти та оцінити її велике значення був Ч. Дарвін (1881), котрий не займався безпосередньо питаннями розвитку дитини, проте будучи чудовим спостерігачем, зумів помітити, слідкуючи за розвитком свого внука, що перед тим, як перейти до мовного періоду, дитина говорить своєрідною мовою. Своєрідність полягає в тому, що, по-перше, звуковий склад слів, яким користується дитина, різко відрізняється від звукового складу наших слів. Це мовлення моторне, тобто не співпадає з нашим мовленням артикуляційно, фонетично. Друга відмінність, на яку звернув увагу Дарвін, суттєвіша і важливіша – слова дитячого мовлення відрізняються від наших слів і за значенням. Ще одна відмінність полягає у надзвичайній своєрідності зв'язків між словами. Це мова, зазначив Дарвін, зазвичай граматична, що не має предметного способу з'єднання окремих слів і значень у зв'язне мовлення (у дорослих це відбувається за допомогою синтаксису і етимології).

Інтерес до того, як говорить дитина не слабне напротязі вже багатьох століть. Одними з перших до аналізу фактів дитячого мовлення звертались Гумбольдт, котрий визначив механізм оволодіння дитини мовою: розвиток мовленнєвої здібності за допомогою вправ; О.О.Потебня, який вичленив на матеріалі дитячого мовлення етапи утворення слів.

Вагомим внеском стали дослідження І.А. Бодуен де Куртене, котрий вказав на значущість матеріалів дитячого мовлення для теоретичної лінгвістики і прослідкував за початком встановлення мовної здатності. Багато уваги мовознавець приділив питанням навчання мови, писав, що всестороннє вивчення мови враховує вивчення фізичного середовища, в якому відбувається мовне спілкування, фізіологічні засоби і функції, за допомогою яких воно досягається, і власне мовних уявлень як у їх сукупності, так і за окремими категоріями. І.А. Бодуен де Куртене виділяє ряд сторін мови, мовлення, котрі можуть бути збагненими або виявлені сприйняттям дитини: процес вимови і слухання, поділ складних мовних цілих і визначення простих одиниць мови та їх словосполучень, зв'язок форм мови, зв'язок між значеннями слів і виразами та інші сторони [1, с. 391].

Багато праць «дитячій лінгвістиці» присвятив Штерн, основною ідеєю котрого є ідея персоналізму: особистість – як психофізична, нейтральна єдність. «Ми розглядаємо дитяче мовлення, – каже він, – перш за все як процес, що коріниться в цілісності особистості» [3, с. 121]. Під особистістю Штерн розуміє «таке реальне існуюче, котре, незважаючи на велику кількість частин, утворює реальну, сво-

ерідну і самоцінну єдність і таке, що незважаючи на велику кількість часткових функцій, знаходить єдину цілеспрямовану самодіяльність» (W. Stern, 1905, с. 16). А. Мейє, досліджуючи спорідненість індоєвропейських мов, вказував: «Система асоціацій, якою є мова, не передається безпосередньо від однієї особи до іншої: мова... не річ, а діяльність... Кожна дитина, навчаючись говорити, повинна сама створювати собі систему асоціацій між рухом і відчуттям, схожу до тієї системи, котрою володіє навколишнє середовище» [15, с. 36].

У своєму світосприйнятті, зазначає О.О. Потєбня, дитина ще не відділяє себе від світу, як це здатні робити дорослі. Для дитини в перший період її життя всі почуття є «нерозчленованою масою». Дитина спочатку не розуміє протиставлення: зовнішнє – внутрішнє, своє (її) – чуже, і одночасно навпаки – для дитини ще зовсім не існує свого я. Тобто, «вихідний стан свідомості є повною байдужістю щодо я і не-я». За О.О. Потєбнею, «хід об'єктивування предметів може бути інакше названий процесом утворення погляду на світ» [16, с. 120].

А.М. Шахнарович не вважає дитячу мову вторинною по відношенню до мови дорослих, а відносно самостійною, яка характеризується власними цілями, мотивами, ієрархічною будовою, і хоча засоби цієї діяльності такі як у дорослих, але відрізняються своїм функціональним використанням мовних елементів [10, с. 195].

Дитяча мова, зазначає Фергюсон, «є відносно стійкою, конвенціоналізованою частиною мови, що передається «природними» засобами мовної передачі, значною мірою так само, як і вся інша мова» [11, с. 427]. Вона не є універсальною, що інстинктивно створюється дітьми, це також не є форма мови, що появилася в результаті наслідування дорослими мови дітей. Проте в дитячій мові можна помітити модель дифузії (як і в інших маргінальних системах, таких, як підкликання тварин), відмінну від мови дорослих: наприклад, деякі одиниці дитячої мови часто присутні в генетично не зв'язаних між собою мовах (ісп. *papa* – їжа, араб. *bappa* (або *babba*, *papa*) – хліб).

Дитина конструює мовну систему, маючи потребу висловити певні мовленнєві смисли актуальні для тих ситуацій, в які вона «втягнена» разом з дорослими. Мовні системи дітей деякою мірою стають близькими одна одній оскільки вихідними є не тільки ситуація спілкування, але й ситуація, що є об'єктом опису. До того ж частково однотипним є мовленнєвий інпут, який отримують діти. Однак в кожній культурі соціально відпрацьованими є традиції поведінки з дітьми. Тому, загалом, дитяча мова виступає своєрідною підсистемою, що є невіддільною від тієї мовної системи, до якої вона належить, а також має зв'язок з підсистемами дитячих мов, належними до інших мов.

Р. Якобсон пише, що дані, отримані при вивченні оволодіння мовою дитини, сприяють структурному аналізу мови і пошуку загальних законів. У дитини при оволодінні мовою немає хаосу, діти різних країн і континентів з неймовірною універсальністю використовують одну і ту ж хронологію, послідовність засвоєння звуків мови. Р. Якобсону належить встановлення законів, за якими набуття звуків мови дитиною має певну послідовність. Будь-яка фонологічна система є стратифікованою структурою, і утворює накладені один на одного пласти. Ці пласти ієрархічно організовані і універсальні, появляються і розпадаються в визначеному порядку. Фонологічне багатство дитячого більшою мірою оволодіння конкретною мовою поступається місцем фонологіч-

ному обмеженню, при цьому приголосні набувають фонологічної значущості раніше, ніж голосні. Першим консонантним протиставленням дитячої мови є протиставлення носового і ротового приголосних, а потім зубних і губних. Так утворюється набір [p], [t], [m], [n], що становить консонантний мінімум у живих мовах світу [19, с. 107].

Ієрархічність і визначену послідовність набування мови видно не тільки на рівні оволодіння звуками мовлення, але й в оволодінні іншими рівнями мови, частково граматики. Тут варто згадати про універсалії (те, що характерно всім людям загалом, не залежно від конкретної мови) і з іншої сторони – про мовну специфіку. Варто також згадати про загально-когнітивні передумови оволодіння мовою (виділення суб'єкту-об'єкту, поняття причинності, місця і т.д., що є й поза мовою). Особливо цими питаннями займалися такі видатні психологи як Жан Піаже та Лев Виготський.

Кажучи про загальні тенденції в розвитку мовних можливостей дитини, Ж. Піаже висловлює ідею про те, що у дитини спочатку формується «мовлення для себе» («егоцентризм»), і лише пізніше, під натиском дорослих – соціалізована мова для інших. Л. Виготський, навпаки, вважає, що мовлення дитини розвивається від думок вголос до думок для себе. За Л. Виготським відбувається не поступова соціалізація, що впливає на дитину ззовні, а поступова індивідуалізація, що виникає на основі внутрішньої соціальності дитини [3, с. 78].

Ще одним важливим аспектом у вивченні онтогенезу мовлення є теорія вроджених граматичних структур з якою виступив Н. Хомський. Його основні тези: в онтогенезі мови важливу роль відіграє достатньо змістовна структура, яка забезпечує побудову емпірично обґрунтованих породжуючих граматик. Для обґрунтування цього твердження наведено наступні факти. Дитина засвоює граматику на основі обмеженого доступного їй матеріалу. В межах свого мовного суспільства діти засвоюють практично однакову граматику, яка більшою мірою не детермінована мовним матеріалом оточення.

Природа граматики включає, за Н. Хомським, здатність будувати глибинні структури і присвоювати їм семантичну інтерпретацію, перекладати їх за допомогою граматичних трансформацій в поверхневі структури і перетворювати останні через фонетичні трансформації в озвучене мовлення. З такого типу універсальною граматику, за думкою Н. Хомського, дитина і появляється на світ. Граматика розвивається з великою швидкістю, оскільки мовленнєві зразки, що дитина сприймає від оточуючих, є для них лише підказкою, яка включає вже існуючі заготовки. На основі підказок виділяються і засвоюються синтаксичні моделі з мовлення оточуючих. Така позиція дозволяє пояснити неймовірно швидке засвоєння дитиною рідної мови.

Точка зору Н. Хомського не стала загальнопринятною. Основна ідея критики полягає у твердженні, що в цій тезі не враховано багато факторів соціальної та когнітивної природи. «Онтогенез мовної здатності – це ... складна взаємодія, з однієї сторони, процесу спілкування дорослих і дитини, процесу, який розвивається поетапно; з другої – процесу розвитку предметної і пізнавальної діяльності дитини», – пише А.А. Леонт'єв [14, с. 52].

Протилежний ідеям породжуючих граматик є конструктивізм Ж. Піаже, котрий виразив незгоду щодо існування вроджених когнітивних структур: процес пізнання неможливий без структурації... Не існує також (у людини) апріорних або вроджених когнітивних структур: спадковим є лише функ-

ціонування інтелекту, який породжує структури тільки через організацію послідовних дій, що здійснюються над об'єктами... [18, с. 90-102]. Важливим етапом на шляху розвитку дитини є так звана символічна або семіотична функція. Мову взагалі слід розглядати лише як частковий випадок цієї функції. Символічна функція виникає, зазвичай, і вказує Ж. Піаже, на другому році життя дитини як продовження сенсомоторного розвитку. В цей момент основним феноменом логіки дії є асиміляція, тобто інтеграція нових об'єктів і ситуацій в попередні схеми. Наступним кроком розвитку є перехід до концептуальної логіки, коли асиміляція починає проходити і між предметами, а не тільки між предметами і діями. У символічній функції важливу роль відіграє імітація, коли за допомогою жестів передаються характеристики предмету, який імітують. Н-д, бажаючи відкрити коробку, дитина відкриває і закриває свій рот. Імітація може також бути відстроченою, що проходить при відсутності моделі. Це і є мова [18, с. 133-136].

Хоча тези Н. Хомського і були дуже сумнівними, але вони стали імпульсом для проведення широкого кола досліджень, в ході яких виявили, що людина оснащена детекторами основних (універсальних)

фонетичних ознак. Ці експерименти показали, що діти з перших місяців життя здатні сприймати всі фонетичні контрасти – відмінність приголосних за глухістю-дзвінкістю, за місцем утворення і т.д.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отож, підrezуємо, згідно деяких поглядів, дитина сама творчо створює собі мову відповідно до внутрішніх і вроджених здібностей. Дитина має певний набір вроджених звукових сигналів, які слугують для вираження певного кола потреб. Проте більшість дослідників розглядають дитячу мову не біологічно, а соціально. Дитяча мова не є винаходом дітей – як будь-яка мова, вона передається дітям через покоління. Засвоюючи слова «дорослої мови, спочатку у вигляді словосполучень з дитячою мовою, діти щоразу відтворюють зв'язок між звучанням і значенням: «гав-гав-собачка», «ко-курочка» і т.д. Проведені дослідження показують, що протягом перших дев'яти місяців життя дитини реакцією на певний стан є вроджена звукова поведінка. Однак з віком цей тип поведінки дитина міняє: починається пошук зв'язку між метою, дорослим і власним сигналом. Сигнали варіюються відповідно до цілей і деякі з них ритуалізуються в межах комунікативних ситуацій.

Список літератури:

1. Бодуэн де Куртене́ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. – Т. II. – М., 1963. – С. 391.
2. Брунер Дж. Онтогенез речевых актов // Психоллингвистика: Сборник статей / Сост. А. М. Шахнарович. М., 1984.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. Собрание сочинений. – М., 1982-84. – С. 328.
4. Базжина Т. В. Психоллингвистический анализ некоторых этапов доречевого развития // Становление речи и усвоение языка ребенком: Сб. научн. тр. М., 1986. С. 6-20.
5. Stockman I. J., Woods D. R., Tishman A. Listener agreement on phonetic segments in early infant vocalization // J. Psycholing. Res. 1981. 10, № 6. – С. 593-617.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч. Т. 2. М., 1934. – С. 324.
7. Гвоздев А. Н. Усвоение ребенком звуковой стороны русского языка. М. Л., 1948.
8. Шпет Г. Г. Внутренняя форма слова. – М., 1927.
9. Гаврикова Е. О. Формирование антропонимии в детском речевом сознании: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 Тюмень, 2005.
10. Шахнарович А. М. Проблемы формирования языковой способности // Человеческий фактор в языке: Язык и рождение речи / Отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М., 1991. – С. 185-220.
11. Фергюсон Ч. Автономная детская речь в шести языках // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социоллингвистика / М., 1975. – С. 422-440.
12. Степанов Ю. С., Эдельман Д. И. Семиологический принцип описания языка // Принципы описания языков мира. – М., 1976.
13. Селли Дж. Очерки по психологии детства: Пер. 2-е изд. М., 1904. – С. 456.
14. Леонтьев А. А. Основы психоллингвистики. – М.: 1999.
15. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М., Л., 1938. – С. 178.
16. Потебня А. А. Мысль и язык. – К., 1993. – С. 192.
17. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – М., 1994. – С. 180.
18. Пиаже Ж. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение // Семиотика / Под ред. Ю. С. Степанова. – М., 1983.
19. Якобсон Р. Избранные работы: Пер. с англ., нем., франц. – М., 1985.
20. Елисеева М. Б. Основные «идеи», выражаемые ребенком с помощью первых слов различных типов // Проблемы детской речи 1996., Материалы межвузовской конференции // http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/books/Det_speak/glava_4.html
21. Лепская Н. И. Человек говорящий // <http://rus.1september.ru/1999/31/rus31.htm>
22. Добрава Г. Р. Расширение и сужение значения слова как две стороны одного явления // Проблемы детской речи. 1996. Материалы межвузовской конференции // http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/books/Det_speak/glava_4.html
23. Мишланова С. Л., Постникова О. В. Особенности метафоры у детей 4-5 лет // II Международный конгресс русистов-исследователей. / МГУ им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет / Секция: Детская речь 2004 // <http://www.philol.msu.ru/~rlc2004/files/sec/95.doc>

Бойко Л.Б., Опалинская З.Е.

Национальный университет «Львовская политехника»

ОНТОЛИНГВИСТИКА. ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ОНТОЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы развития онтолингвистики и формирования языковой личности. Исследуется детская речь, как языковая подсистема, включающая ряд этапов развития языковой личности. Анализируются особенности каждого этапа и общие и отличительные черты детской речи от «взрослого». Уделено также достаточное внимание вопросам обучения языку и ряда сторон речи, которые могут быть отмечены при восприятии ребенка. Раскрыты важные аспекты в изучении онтогенеза речи ребенка. Все проводимые эксперименты и исследования показали, что дети с первых месяцев жизни способны воспринимать все фонетические контрасты – отличие согласных по глухоте – звонкостью, а также по месту образования.

Ключевые слова: онтолингвистика, онтогенез, детское вещание, языковые этапы.

Boiko L.B., Opalinska Z.Y.

National University «Lviv Polytechnic»

ONTOLINGUISTICS. GENERAL TENDENCIES OF ONTOLINGUISTICS' DEVELOPMENT

Summary

This article deals with the development and formation of ontolinguistics and linguistic identity. We investigate the children's language as language subsystem that includes a number of stages in the development of linguistic personality. There were analysed the features of each stage and the common and distinctive features of child language in comparison with «adult» one. Considerable attention is paid to language learning and a variety of aspects of speech, which can be noticed in perception of the child. Important aspects in the study of ontogeny of child's speech are revealed. All the experiments and studies have detected that children from the first months of life are able to perceive all phonetic contrasts – voiced or unvoiced consonants and due to the place of their creation.

Keywords: ontolinguistics, ontogeny, children's speech, language stages.

УДК 811.111'276.2

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНИХ НЕОСЛЕНГІЗМІВ-РЕДУПЛІКАТИВІВ В АСПЕКТІ СЕМАНТИЧНОЇ ІРОНІЧНОСТІ

Борис Д.П.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена аналізу особливостей семантичної іконічності у різних структурних типах лексичних неосленгізмів-редуплікативів. Простежено моделі семантичної іконічності на емпіричному матеріалі початку ХХІ сторіччя. Виокремлено і систематизовано редуплікативи, яким семантична іконічність не притаманна. На основі отриманих даних синтезовано власну дефініцію терміна редуплікація з урахуванням недоцільності відмежування його від парного словоскладання.

Ключові слова: редуплікація, редуплікатив, семантична іконічність, повна редуплікація, часткова редуплікація.

Постановка проблеми. Невпинне зростання динаміки суспільних змін та безперервний науково-технічний розвиток заставляють людину ХХІ століття постійно адаптуватися до нових соціальних, політичних, економічних та культурних реалій. Це означає, що перед сучасною наукою постають нові стандарти, які вимагають від неї високої відображальності, пластичності та інтегративності. Разом із наукою та суспільством трансформується і мова, що віддзеркалюється в її кумулятивній функції універсального репозитору соціального досвіду. Зміни в мові забезпечують кристалізацію нових об'єктів пізнання, одним із яких є досліджувані нами неосленгізми-редуплікативи початку ХХІ сторіччя.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема лексичної редуплікації в аспекті семантичної іконічності піднімалася в працях Е. Моравчик, Т. Періера, М. Каджітані, Ф. Рожанського, О. Фішер,

П. Інкелас. На основі аналізу емпіричних даних було виділено і систематизовано властивості семантичної іконічності. Однак редуплікативні неологізми початку ХХІ століття досі не досліджувалися в цьому аспекті. Відсутні також будь-які відомості щодо редуплікативів, яким семантична іконічність не притаманна.

Відтак, **метою** цієї статті є аналіз структурних особливостей неосленгізмів-редуплікативів початку ХХІ століття з позицій семантичної іконічності.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) уточнити дефініцію терміна **редуплікація**;
- 2) визначити доцільність тетрарного розмежування типів редуплікації за природою редуплікативів;
- 3) простежити моделі семантичної іконічності у досліджуваних одиницях;
- 4) встановити, чи всі редуплікативи характеризуються семантичною іконічністю;